

Brassai, mint philosophus.

V.

A darwinismus.

A materialismus által felkeltett harc csak néhány évig tartott. A szenvedélyes polemikák elnémultak. A tudományos világ nemsokára napirendre tér a materialismus felett. Csak a nagy közönség sorai-
ban hódít még s innen van, hogy Büchner, Vogt, Moleschott köny-
vei új meg új kiadásokban jelennek meg, de az általános érdeklődést
többé föl nem keltik. Ezt némiképp csak Büchner *Kraft und Stoff-*
járól lehetne állítani; a többiekéről nem. Az a lázas tudományos
kutatás, a mely a materializmus szellemét és irányát követve az egyes
tudományokban nagy sikereket ér el, az jellemzi a tárgyalandó kort.

1859-ben megjelenik Darwinnak a fajok eredetéről szóló korszak-
alkotó munkája. A tudós világ kételkedve fogadja. A következő 10
évet a tanulmányozás és állásfoglalás korának mondhatnók. Aztán
hallunk bizonytalan hangokat mellette, de ellene is. A szaktudósok
nagy része a 70-es években már állást foglal Darwin mellett, kevesen
ellene. S egy néhány évtized alatt a botanikusok és zoologusok addigi
nézeteiben és a kutatás módszerében oly gyökeres változás és hala-
dás észlelhető, a mely csaknem páratlanul áll a tudományok törté-
netében. Ez a haladás Darwinra vezetendő vissza s ezért Haeckel
nem ok nélkül nevezi őt a szerves világ Copernicusának.

Darwin előtt általános volt a fajok változhatatlanságát, állan-
dóságát tanító nézet. Darwin e Linné-Cuvier-féle nézettel a fajok
változását állítja szembe. A válfajok (varietas) bizonyos távolságra
távoznak az alapformától s előállanak az új fajok. A távozás okai
külső körülmények, táplálkozás, éghajlat, életmód változása, egyes
szervek használása vagy nem használása. Ez az alkalmazkodás az
új életfeltételekhez. A válfajokat, a testi és szellemi erőknek növe-
kedését a tulajdonságok átöröklődése, a szervezetek czélszerűségét
a létért való harc magyarázza meg, melyben csak a viszonyoknak
megfelelő válfajok maradnak fenn. Ez a természetes kiválasztás elve.

Ha a fajok nem állandók, hanem változók, akkor kezdetben az állatvilág csak bizonyos kevés számú, vagy épen egyetlen állatalkalból állott s ebből vagy ezekből az egyszerű szervezetű alakokból folytonos tökéletesedés által jött létre a mai állatvilág. Ezt a fejlődést Haeckel egy fával ábrázolja, melyen itt-ott hiányzik egy-egy ág s melynek legfelső ágán, mint legtökéletesebb állat, az ember ül. Az első törzsalak, az ú. n. őssejt, ősprotoplasma, a szerves élet ősforrása. S arra a kérdésre, hogy honnan lett ez az ősprotoplasma, azzal a hypothesisal felel a darwinismus, hogy *ősnemzés*, vagy *önnemzés* (generatio aequivoca) útján. Ez azt jelenti, hogy az őssejt létrejött előd (apa, anya) nélkül. E kérdésre azok, a kik a fajok állandóságát tanítják, a *teremtéssel* felelnek. Aztán keresték az önnemzés példáit. Huxley 1868-ban az Atlanti tengerben élő protoplasmát fedezett fel, melyet *Bathybius Haeckeli*-nek nevezett s melyről azt mondták, hogy önnemzés útján keletkezett. De néhány év múlva már maga is arra jutott, hogy a *Bathybius* nem élő lény, hanem a tengerben lecsapódott mész.

Ez elmélet felszínre vetette az ember állását az állatvilágban. Darwin csak később foglalkozik e kérdéssel (Az ember származása és az ivari kiválás. 1871.). Szerinte az ember nem valamelyik magasabb rendű majomtól, hanem ezzel együtt egy közös törzsből származnék, a mely törzset azonban még eddig kimutatni nem sikerült.

Ez a darwinismus név alatt ismeretes hypothesis rövid és csak a főbb dolgokra terjedő vázlatban. A mint látni, ez elmélet át- meg át van szöve hypothesisekkel s kevés benne az exact kutatáson alapuló adat, úgy hogy Szaniszló Albert¹ méltán nevezi *zoologiai philosophiának* vagy *philosophiai zoologiának* Lamarekot követve, ki ily irányú vizsgálódásait *Philosophie zoologique* címen tette közzé 1809-ben. S az is látható, hogy az elmélet nem új. A múlt században s a jelenben sokan (Darwin Erasmus, Goethe, Geoffroy Saint Hilaire, Lamarek, Oken stb.) fejtegették. Darwin számára az út már egyengetve volt. S Wallace épen vele egy időben jutott ugyanazon eredményekre.

Nálunk a darwinismust egyetemi katedráján s műveiben *Margó Tivadar* hirdette először. Nagyszámú tanítványai abban látják egyik legnagyobb érdemét, hogy „Darwin természetbölcseleti felfogásához csatlakozott egész határozottsággal oly időben, melyben a természet-

¹ Budapesti Szemle. 1885. 42. kt. Modern zoologia és gyakorlati élet.

tudósok nagy része még habozott s jobbnak látta egyelőre tartózkodó állást foglalni az új tannal szemben“. ¹ Első műve, melyben határozottan Darwin elmélete mellett száll síkra, *Darwin és az állatvilág* (Különlenyomat a Természettudományi Közöny I. ktéből) 1869-ben jelent meg. De mint maga mondja ebben a munkájában, már a *Tudományos állattan* cz. kézi könyvében általánosságban hozzá csatlakozott. Darwin természetbölcseleti felfogását találjuk még Agassiz Lajos, ² Darwin ³ és Owen felett tartott emlékbeszédeiben. Margó állásfoglalásának a Darwin elmélete mellett történelmi fontossága van a magyar állattani irodalomban, mert mint *Dezső Béla* biztosít, ⁴ nyilatkozatában „akkor tényleg Magyarország nyilatkozott a Darwin elméletének megbírálásában s a magyar zoologusok általi elfogadásában“. Margó azonban nem esik abba a hibába, melybe Darwin hívei közül sokan, hogy túlságos lelkesedésből ne venné észre az elmélet gyöngéit s valódi természetét. Már első munkájában kifejti: ⁵ „Én a mily határozottan csatlakozom egy részről Darwin nézetéhez, ép oly határozottan ki kell mondanom, hogy maradnak fenn még bizonyos tünemények, melyek Darwin elméletéből vagy meg nem fejthetők, vagy vele ellentétben is vannak“. Áll ez szerinte főleg az állat- és növényvilág földrajzi elterjedéséről; azon okokról, melyek az egyéni eltérő sajátságok fokozását eszközlik; azon feltételről, mely a létért való harcban az új sajátságok fenntartását szükségessé teszi. Itt Margó *Wagner*hoz csatlakozik, ki D. elméletét a szervezeteknek természetes korlátok által való elszigeteltetésével (Das Migrationsgesetz der Organismen) egészíti ki. Margó az elméletnek természetbölcseleti jelentősége felől sem táplál túlságos reményt. A természetkutató ismeri a törvényt, a mely szerint az erők működnének, „de nem ismeri a supponált erők valódi belső okát és lényegét“. „Sem a történet, sem a természettudomány nem adhat felvilágosítást az iránt, mi tulajdonkép a fejlődésnek valódi benső oka és lényege s egyáltalában nem oldhatja meg az érzés és öntudat eredetének nagy titkát. Itt azon nagy rejtély előtt állunk, mely minden komolysága

¹ Dr. Entz Géza, Margó Tivadar emlékezete. Pótfüzetek a Természettudományi Közönyhöz. 47. pótfüz. 1898.

² Budapesti Szemle. 7. kt. 1875.

³ Emlékbeszéd Ch. R. Darwin felett. 1881.

⁴ Az újabb állattani mozgalmak különös tekintettel Magyarországra. Budapesti Szemle. 25. 26. kt.

⁵ Darwin és az állatvilág. 25. l.

mellett munkás életünk legnagyobb ösztönét és szépségét képezendi mindíg. Ez egyszersmind ama határvonal, melyen a hit és tudomány egymással érintkeznek.¹ Végül kifejezi azt a rendíthetetlen meggyőződését, hogy az elmélet, mely már eddig is ment át módosulásokon, idővel bizonyos irányban még jobban fog módosulni; „de azért alapját és főtényezőit tekintve, úgy hiszem, lényegileg nem igen fog az változni“.

Margó példája a legjótékonyabb hatással volt az állattan ügyére. Az a generatio, mely az ő vezetése alatt nőtt fel, ma a D. szellemében műveli az állattant. Egyetemeinken az ő szelleme uralkodik. S ezek alapján Szily Kálmán örömmel kiálthatott fel már 1877-ben: „Mily serény munkásság tárul fel előttünk az előbbi évek vesztégeléséhez képest!“²

De nemcsak a tudományos világ, hanem a művelt közönség is érdeklődéssel kezdett foglalkozni ez elmélettel. S e tekintetben a természettudományi társulat igen hasznos szolgálatokat tett. Közlönynt indított a természettudományi ismeretek terjesztésére, népszerű felolvasásokat rendezett, melyeknek kiadásáról és terjesztéséről gondoskodott, fordíttatja a legkitűnőbb külföldi természettudósok munkáit, melyek — mint Szily mondja — a művelt közönség minden rétegébe elszivárogtak s a bennök honoló szellem mindinkább köztulajdonná válik. Vidéken is egymás után alakulnak ily ezélből a különböző társulatok. Valóban szinte hihetetlen gyorsasággal térít mindenütt a darwinismus. A *Protestans Tudományos Szemle* ezt a tényt fejezi ki, midőn így szól:³ „A tanárok előadásain, a tanulók társalgásában, a művelt salonokban, az útezőn a sétányon, Darwin ott van mindenütt. A levegő darwinismussal van tele“.

Ily megnyugtató a munkásság, ha csupán az azelőtti hazai tudományos állapotokat vesszük tekintetbe. Kevésbé örvendetes, ha a külföldi mozgalmakat vesszük az összehasonlítás alapjául. Ezt a ránk nézve nem előnyös összehasonlítást teszi meg ifj. Apáthy István 1886-ban a Margó jubileuma alkalmából.⁴ Kicsinylőleg, lenézőleg beszél az állattan többi művelőiről, hogy Margó úttörő érdemeit

¹ Emlékbeszéd Ch. R. Darwin felett. 1884.

² Természettudományi mozgalmaink az utolsó évtizedben. Budapesti Szemle. 15. kt.

³ Dózsa Dénes, A darwinismus és az ellene emelt vádak. 1869. I. évf.

⁴ A tudományos állattan külföldön és Magyarországon. Budapesti Szemle. 45. kt.

annál jobban kiemelhesse. „A természettudományok terén aligha létezett valaha magyar bűvár, a ki korát megelőzte volna; de igenis létezett mentől több, sőt létezik is nem egy, a ki a mögött messze hátra maradt“. (113. l.) „A világ zoologiai tudományának hatalmas lendületeihez mi még eddig semmivel sem járultunk“. (123. l.) „A D. névéhez fűzött nagy átalakulás, ki tudja meddig maradt volna még méltányolatlan nálunk, ha Margó buzgó hívéül szegődve az új tannak, nem igyekszik vala ama nagy szellemből, a mennyit lehet, a mi tespedő zoologiai irodalmunkba is átöntené“. E vádaknak csak a külföldi tudományos állapotokkal összehasonlítva van alapja; de van magyarázata elmaradottságunknak is. E vádak éle azok ellen irányul, kik Margó álláspontját nem fogadták el. Hermann Ottó felel ezekre. A Budapesti Szemle 110, 111, 122. számaiban polemia fejlődik ki, melynek tárgyalása azonban nem tartozik hozzánk. De mutatja a tudományos élet fölpezsdülését.

A Darwin elméletének ismertetésében jó szolgálatokat tettek a folyóiratok. Mellőzve a Természettudományi Közlönyt, mely éppen e czél szolgálatára iudult meg, első sorban említem a Budapesti Szemlét, mely *Szily, Dezső* és *Szaniszló* idézett ezikkein kívül több mást hozott. Az 1875. évf. Margó emlékbeszédét közli Agassiz felett; 1880. évf. Róth Samutól *Néhány újabb elmélet a földtan köréből*; 1884. évf. Apáthytól *Az élő anyag és az egyéniség*. 1886. évfolyama hozza Szaniszlónak *A természettudományi megismerésnek végső határai* cz. cikkét. Du Bois-Reymondnak és Nägelinek nagy hírű felolvasásait ismerteti; ugyanabban az évfolyamban *Péterfi Jenő Történet és természettudomány* cz. Du Bois-Reymond beszédeit. Ezeken kívül fordításokat, könyvismertetések nagy számban hoz. E cikkek közül Szaniszlóé (Modern zoologia és gyakorlati élet) Virehow álláspontját visszhangozza. Margó alapján Huxleyvel azt tartja, hogy „vagy darwinismus vagy semmi“, ha az állatvilág létesülését egy valószínű hypothesisal magyarázni akarjuk. De az elméletnek nincs jogosultsága arra, hogy úgy szerepeljen, mint pozitív igazság, mint dogma, hogy a gyakorlati élet alapjává tétessék, „hogy a társadalom vallás-erköletesi élete ellen túlkapásokkal foglalkozzék“, miként Haeckelnél (Anthropogenie. 1874), ki ez elméletben járatlanokat „ügynevezett művelteknek“ nevezi s kiméletlenül támadja a vallásfelekezetek dogmáit.

A felekezetek szolgálatában álló közlönnyök is foglalkoznak

a darwinizmussal. *Dózsa* Dénes fennebb idézett cikkében¹ ezáfolja a felhozható vádak, hogy ellenkeznék a vallással, erkölccsel s így az állami és társadalmi renddel. „E tárgy felett itélni, csak a természet-tudományok jogosultak. Bármí lesz is az ítélet, a theológiának el kell fogadni s dogmáit a szerint alakítani“. Kovács Albert *A darwinismus és a kereszténység cz.*² azt fejtegeti, hogy darwinismus és materialismus nem egyik s amaz a vallással megfér. A ker. vallásnak nincs semmi oka valamely „természettézlet irányában ellenséges állást foglalni, míg az okoskodásaival az érzéki világ köréből ki nem lépett“.

A *Keresztény Magvető* is megnyitja hasábjait a darwinismus tárgyalására. Azt az álláspontot foglalja el, a melyen darwinismus és vallás vagy erkölcs nemesak hogy nem zárják ki egymást, de jól megférnek egymás mellett. 1876. évfolyamban *Derzsi* Károly Martineau-nak *Vallás és modern materialismus cz.* egy beszédjét fordítja, melynek lényegét kifejezi ez a mondat: „a vallás essentiája a természet-tudományok minden lehető eredményeitől független s a dolgok genesisének különböző elméletei között erősen áll“. (156. l.). Az 1880. évfolyamban *Rédiger* Géza *Szellemi omnibus* ezímen inkább a gúny, mint a logika fegyvereivel harczol a „büchnerismus“ ellen. Az 1882—85. évfolyamban *Péterfi* Dénes négy cikket közöl a darwinismusról: *Darwinismus és vallás, Czelírányos darwinismus és isten eszméje, Czelírányos darwinismus és az egyházak, Darwinismus és erkölcs* ezímeken. E cikkekben főleg *Weygoldt* nyomán arra az eredményre jut, hogy „a czelírányosság fogalmát a kiválasztási elmélet nemesak hogy nem küszöböli ki, sőt arra nézve nélkülözhetetlen, hogyha nem akar a legfontosabb kérdésekben az üresben lebegni“ (1882. 258. l.). Egy czelírányosan ható világelv felvétele „nemesak az emberi lélek aspiratióinak kívánalma, vagy épen a létező vallások jogosultságának igazolására szükséges, hanem az a fejléstannak is úgy az egyesek élettüneményeit, mint a nagy egész jelenségeit tekintve összefér, sőt a nélkül a fejles elmélet sem lehet el a dolgok elsődleges okait illetőleg“. „Az Isten eszméjét a fejles-elmélet nem zárja ki . . . Így tehát a vallás ezen a ponton, eme legújabb és legmélyebb / szellemű tudományos fölfogással is összeegyeztethető“. (1884. 73. l.) A czelírányos fejléstan az erkölccsiséggel is összefér; de a csupán

¹ A darwinismus és az ellene emelt vádak. Prot. Tud. Szemle. 1869.

² U. o.

gépiesen és történetesen ható fejlődéselv veszélyezteteti azt, mert ennek etikája „nem egyéb jól szervezett egoismusnál, törvényszerűségénél“ (1885. 271. l.).

A katolikus körök természetesen a leghevesebben nyilatkoznak a darwinismus ellen. Péterfi cikkére a *Magyar Állam* (1884. máj. 13. sz.) rémülettel constatálja, hogy „a protestantismus már kezdet fog a darwinismussal is“ s rohan a pusztá negatio felé s a teljes hittagadás magvait szórja el (a Keresztény Magvető).

A Kiss-Palmer szerkesztésében 1886-tól megjelenő *Bölcseleti Folyóirat*, mely XIII. Leó pápa „Aeterni patris“ kezdetű körlevele felhívása alapján a bölcseletet a scholasticismus, s főképp Aquinoi sz. Tamás szellemében műveli, természetes, hogy minden erejével harczol a darwinismus ellen. Palmer Mátyás, *A modern műveltség vallása* cz. az empirismus híveiről mondja, hogy „ők a vallást csak névleg tartják meg“. (I. évf. 93. l.). A esanádi növendékpapság magyar egyházirodalmi iskolája fordítja *Dresselnek, Az élő és élettelen anyag* cz. művét (Temesvár, 1886.), mely az antivitalisták ellen irányul, kik szerint az élő és élettelen anyag között nincs lényeges, faji különbség. 1888-ban ugyanesak a esanádi növendékpapság lefordítja *Cathrein, A darwinismus erkölestana* cz. művét. Dr. Maczki Valér *Az ősnemzés kérdésének színvonalai két évtized előtt*¹ cikkében azt bizonyítgatja, hogy az ősnemzés tanát ma már a természettudósok sem vallják. *Kozáry Gyula, Még egyszer az ősnemzésről és az öntermődésről*² cz. cikkében arra az eredményre jut, hogy az öntermődést a tapasztalat megecfőljaja; a józan ész a tapasztalatból ellenkezőt következtet. A nagynevű *Schlauch* a magyar orvosok és természetvizsgálók 1890. évi nagyváradi gyűlésén *Evolutio és létért való küzdelem* címén foglalkozik e tannal szembeállítva azt a keresztény világnézettel. „A tudomány ne érintse érdes kezekkel és illeték-telenül azt, a mi az emberi fölénynek és méltóságnak megkülönböztető jele: az eszményiséget a haladásban, mely az isten gondolatában összpontosul s a lélek halhatatlanságát, mely nélkül az emberi életnek létoka esztelenség“. ³ A *Magyar Sion*⁴ védelmébe veszi az evolutio tanát Schlauch-hal szemben: „Schlauch püspök bizonyára nem elvi ellensége az evolutionak vagyis a leszármazás problémájának.

¹ Bölcseleti Folyóirat. 1889.

² U. o. 1890.

³ Magyar Philosophiai Szemle. 1890. 305—310 l.

⁴ L. U. o. 309. l. aljegyzetét

Minek is volna? *A leszármazási problema nem ellenkezik az egyház tanával*“. A ilyen nyilatkozat a milyen váratlan, ép oly meglepő s ép annyira magában álló a kath. böleseleti irodalomban. Főleg a darwinismus ellen irányul *Lubrich* nagy munkája (*Természetböleselet az aquinói sz. Tamáson alapuló bölesekedés legújabb örökbecsű vívmányainak nyomán. 5 kt.*) melyet a kath. kritika „biztos kalauzúl“ ajánl „a legmodernebb tévelyek kikerülésére“,¹ a mely azonban a positivismus magyar képviselői előtt „kihívás korunk gondolkodásával, tudományos és böleseleti nézeteivel szemben“.² A jelenkor böleseleti mozgalmában két ellentétes világfelfogás viaskodásának új fegyverekkel, nagyobb erővel való folytatását látja a Böleseleti Folyóirat. Egyik a keresztény theistikus világfelfogás, a másik a tudatos isten-tagadás, az egyelviség (monismus). „De mindezeket mint óriás mulja felül egy más fajta monismus, a melyből századunk egész anyagelviségi iránya sarjadt“. S ez a Darwin leszármazási elmélete. Ugyanilyen szellemben foglalkozik a darwinismussal dr. *Prohászka Ottokár* (*Isten és a világ. Különös tekintettel a természettudományokra. Esztergom. 1890.*) De mintha nem volnának jól megválasztva a támadó és védő fegyverek az ellenséghez. Az álláspontok óriási távolsága mintha még a megértést is nehezítené. Érthető hát, hogy, míg a M. Philos. Szemle kritikusa olyan lenéző kicsinyléssel szól e könyvről (1891. évf. 295—302. l.), addig a felekezeti kritika a legnagyobb örömmel fogadja azt: „Prohászka műve böleselet-tudományi irodalmunknak egyik legtökéletesebb terméke; sem a távoli, sem a közeli múltban nem sok hozzáfogható jelent meg“. A vatikáni zsinat útbaigazításával elfoglalt Tamás-böleselet elég biztos kikötőt nyújt arra, hogy onnan minden természettudományi világfelfogás ellen tiltakozzék a Böleseleti Folyóirat író-gárdája. Prohászka nemesak ezek nézetét fejezi ki e szavakkal: „A Haeckel-féle animositas és gyűlölet a kereszténység ellen örök bélyege e század természettudományos manővereinek“.³ *Frederik Jenő* (*A lét bírálata. Az élő szervezet fejlődéséről és múvelődéséről általában és az élettevékenység lényegéről. 1893.*) a darwinismus álláspontján áll a czélirányosság fenntartásával, melyről hiszi, hogy mind a kedély, mind a tudomány követelményeit kielégíti.⁴

¹ Böleseleti Folyóirat. 1890. 720—740. l.

² M. Philos. Sz. 1892.

³ Böles. Folyóirat. 1893. 571—589. l.

⁴ L. U. o. 1894. 746—761. l.

Igyekeztünk egy pár vonással rajzolni azt a hatást, melyet a darwinismus irodalmunkra tett; igyekeztünk tájékoztatni a felől is, hogy minő fogadtatásban részesült a különböző felekezetek részéről.

Brassainak az előbbi cikkben fejtegetett álláspontját ismerve, természetes, ha a darwinismus ellen foglal állást.¹ De már itt kell jeleznünk, hogy az elmélettel nem foglalkozik azzal a tudományos kritikával, melyet az korszakalkotó fontosságánál fogva megérdemelne. Ebben a tekintetben majdnem azt mondhatnók, hogy értekezései megegyeznek irodalmunknak azon elég számos termékeivel, melyek megfelelő, a lényegig menő kritika nélkül pusztán e tan ismertetését tűzik czéljokül. Brassai részéről nem is tekintjük ez értekezéseket egyébnek, mint ez elmélet lényege felől való tájékozódása eredményének. S ha mást nem, annyit mindenesetre mutatnak, hogy nincsen egész írói pályája alatt oly mozgalom, mely az ő minden iránt érdeklődő tudását ne foglalkoztatta volna, mely lelkén nyomtalanúl ment volna át. Mintha a materialismus elleni harcában kifáradt volna s erre nem lett volna sem elég kedve, sem elég érve, sem elég türelme. Nem látja ez elméletnek eredményekben oly gazdag hatását. Egyszer elfoglalt álláspontja elfogulttá teszi s elfogultságában nem lát benne mást, mint ellenséget. Ellenséget, mely nem szenved meg a vallást, megrázza a hitet s nem gondol a vallásos hagyományokkal. Ellenséget, mely még az ő értelmében vett böleseletet is veszélyeztetni meri.

Kritikája — mint maga mondja — dualistai, anyagot és erőt, testet és szellemet, világot és istent megkülönböztető nézőpontból indul ki (Az ember eredete). Első idevágó értekezésében (*Éledés és életkezdet*) a spontanea generatio hívése történetével foglalkozva előadja Pasteur kísérleteit, melyeknek eredménye: omne vivum ex ovo. A szerves egyénnek egy sejtecskéje sem áll elé egy másiknak teremtő működése nélkül s maga megint nemzője másoknak. Azzal, hogy nem az éledő lé termi a gombát, hanem a gomba termése okozza az

¹ Ide vonatkozó cikkei: *Éledés és életkezdet*. Budapesti Szemle. 1862. 16. kt. — *Az ember eredete*. Koszorú. 1863. II. 1. 2. 17—19. sz. — *Fűvészs és kertész*. Budap. Sz. 1864. 20. kt. — *Néhány pillantás a természeti tudományok haladására*. U. o. 1873. — *Vallás és tudomány*. (Eredeti és kölcsönzött gondolatok.) Keresztény Magvető. 1873 — *Teremtés és fejlés*. U. o. 1878. — *Baj van a táborban*. U. o. 1880. — *Béke-kisértmények*. U. o. 1881. *Természeti válogatás és természeti istentan*. (Ford.) U. o. 1882 — *Fejlődés és erkölctan*. Erdélyi Múzeum. 1894

éledést, a spontanea generationak meg van adva a kegyelem-csapás. Különben is „a kezdet kérdése nem természettani, hanem metaphysikai kérdés, melynek eldöntéséhez a természetvizsgáló consultativum votummal járulhat ugyan, de deliberativummal teljességgel nem“.

Következő értekezésében (*Az ember eredete*) is kifejti e gondolatot: „A természetvizsgáló nem elégedve meg nemes és nagyszerű feladatával, most már theologus és philosophus akar lenni, mire az oly kirugók (főkép Huxleyt érti) legnagyobb részének se felfogása, se készülete, se előisméretei. Életünk legfontosb, legszentebb érdekeiről, létünk titkairól, az ember szellemi és erkölesi mivoltáról akarnak felvilágosítást, döntő feleleteket adni, ők, kiknek egy porszem alkatáról is csak hozzávető fogalmuk van, kik egy fűszál növést csak hypothetikus elmélettel birják magyarázni“.

Az ember eredete tárgyalásában a mikor? kérdésnél *Lyell* ősember korát ama „meddő és haszontalan igazságok“ közé útasítja, „melyeknek felfedezéseért fáradozni, vesződni balgaság és vesződség“, mert „nemcsak kétséget, homályt nem oszlat, hanem a megfajthatlan feladatok számát egy egészen újjal szaporítja“. Mert lehetetlen megfogni, hogy több 100 ezer éven át csak a kova — időszakig tudta vinni a míveltséget az emberi nem. A mikép? kérdésénél Huxley-vel¹ vitáz, ki az ember eredetéről való tanát Darwin elméletére alapítja. „Alakító, tenyésztő kertész, gazda, mint értelmes, tervező, elmélkedő, fontoló személyiség valóban létezik, holott az ő „működő természete“, mint az épen mondott tulajdonságú felsőbb lény, sehol sincs! És így a natural selection is, a mint ő ennek a nem létező lénynek működését nevezi, üres hang, ingyen szó; sőt több: képtelenség, mert válogatást válogató nélkül gondolni se lehet“ Huxley, hogy az embert a majmok közé esempészhesse, a majomcsaládban az átmeneteknek kelleténél több erőt, fontosságot tulajdonít. Brassai erre nem mond többet, mint: ez eljárással minden osztályozás, rendszerezés lehetetlenné válik. Ez bizony nagyon másodrendű kérdés s nem is tartozik a dologra. A végén mégis enged: „Ha Huxley állításai mind igazak volnának is, semmi egyéb nem volna vele elérve, mint egy szaktudományi, elméleti — ú. m. a természetrajzi rendszerezésbe tartozó — kérdés eldöntése“. Huxley tiszteli az ember méltóságát s hisz jövő reményeiben. De ember és állat közt psychikai megkülönböztetést nem ismer el. „Valóban — mondja

¹ Evidence as to Mans place in nature. London. 1863.

Br. — ha írónk s Moleschott közt kell választani — személyeket, nem tanokat értek — az utóbbit becsülném többre. Moleschott legalább nem hypocrita“.

A *Fűvészs és kertész*-ben szembeállítja a *teremtőseket* (creatinismus) és *fejlőseket* (evolutionismus) elméletét. Amazok szerint minden fajt a dolgok kezdetén isten teremtett, e szerint a fajok örökösök és változhatlanok. E felfogás ellen „matematikailag győző erősséget“ nem lehet vetni. Darwin elmélete alapeszméi nem újak, s „csak alkalmazásuk s elméletté általánosításuk eredeti“. „De hiszen — veti utána — több eredetiséggel egy inductiv theoria sem dicsekedhetik a világon“.

1864. után néhány évig megszakad a darwinismussal való foglalkozása. Ez időben a módszer kérdése foglalkoztatja. 1873-ban megjelent ezikke (Néhány pillantás stb.) a British Association for the Advancement of science üléseiben előadott tárgyak „válogatott kivonata“ saját felfogásának közbe-közbeszűrésével. *Lubbock*-kal szemben azt hangsúlyozza, hogy a semmiből fejlődés szintoly megfoghatatlan, mint a semmiből teremtés. Darwin typusa határozatlan, képzelhetetlen alak, gondolt lény. A változékok alakulása magyarázatánál „alap és analogia nélkül szűkölködőbb hypothesist keveset mutathat fel a természeti tudományok historiája“. Igéri ez eszmék bővebb és világosabb kifejtését.

Ez ígéret beváltása *Teremtés és fejlődés ez. értekezése. Haeckel* (Freie Wissenschaft und freie Lehre. Stuttgart. 1873.) ezt az alternatívát állítja fel: természetes fejlődés vagy a fajoknak természetfeletti teremtése. E kettő közül kell választani, harmadik nem létezik. Brassai már az evolutiora és descendentiára vonatkozó kritikája után a létező különféle fajok létrejötte megmagyarázására a *teremtés* hypothesist veszi fel. A „semmiből“ nem lényeges jegye a teremtés fogalmának, mit történelmileg próbál bizonyítani. Ezek után kimondja: „a teremtés hamisítatlan értelmében természetes jelenség“; sőt tovább megy s Haeckel alternatíváját megfordítva állítja fel: természetes teremtés vagy természetfeletti fejlődés. S így szerinte a kosmogonia általános elve a teremtés, nem a fejlődés. Az idevonatkozó következő értekezései kevésbé lényegesek s csak azt mutatják, milyen éber figyelemmel kísérte a külföldi tudományos mozgalmakat. *Baj van a táborban* a természettudósoknak (Haeckel, Du Bois-Reymond, Virchow, Argyli herezeg, Foulerton stb.) egyes kérdésekre vonatkozó eltérő felfogásait, nézeteit ismerteti s bizonyos kárörömmel constatalja, hogy míg a múlt százbeli encyclopaedisták hada, mint egy

macedoniai phalanx átronthatatlan és ellenállhatatlan csoportban küzdött, ma ez egészen másképp van, mert minden lényegesebb kérdésnél megszólalnak a vélemények. *Béke-kisértmények* czímen Jaegernek ama felfogása ellen kel ki, mely a theologusokat össze akarja békíteni a darwinismussal. Sem béke-kisértményekre, sem békére nincs szükség; mert a két fél két különböző mezőt mível; egyik a testi, másik az erkölesi világban honol. A kettő egymástól független. E két világ között a philosophiának kellene a közbenjárónak lenni; de a kettő közti viszony és kapocs kiderítését „csak egy jövődő philosophiai rendszertől várhatjuk“. Különben a darwinismusról ítéletét a következőkben foglalja össze: „Nem ismerek a tudomány történelmében oly hypothesis-t, mely elannyira rohanó ostrommal foglalta volna el a közvéleményt, mint a darwinismus“, melyet úgy tekint, „mint egy teljesen felszerelt, minden kellékekkel fényesen ellátott, stratégiailag elrendezett számos, fényes, feddhetlen hadserget, melyhez csak kettő hiányzik, ú. m. bizonyos czél és átgondolt haditerv“. E hypothesis bámulatos elharapózását a divatnak tulajdonítja. Oda is becsempészte magát, hol nincs számára hely, aesthetikába, philológiába.

DR. GÁL KELEMEN.

Párisi levél.

Páris, 1899. jan.

(A szabadelvűek értekezlete Nimesben. Megnyitás a párisi theol. facultáson. A „Comis-ion fraternelle“ összejövele Párisban. Pièrre Loti Renaudin Judithja, történelmi dráma. Loti beszéde a franczia akadémiában az erénydijról.)

Szerkesztő ur!

Hogy az érdekesebb eseményekkel lépést tartsak, összegezem a főbb dolgokat, melyek utóbbi levelem óta történtek. A szabadelvűek évi értekezletüket Nimesben tartották meg. Sokan voltak jelen s Schweitzből is egy küldött, ki arról beszélt, mely szerint Schweitz különböző cantonaiban mindenütt keresztül akarják vinni az állam és egyház elválasztását. A főtárgy mindazonáltal az értekezleten nem ez volt, hanem: „Művészet a cultusban“. A felolvasó feltárta a művészet különböző nyilvánulásait a templomokban a legrégebb kortól napjainkig. Feltárta, hogy a különböző korszakokban a vallási gondolat hogyan nyert kifejezést a templomi épületekben, most naiv, majd sötét, majd kegyetlen, majd ünneplés formában nyilatkozva. A protestáns templomokhoz érkeve, elődeink tragikus történelméből megmutatta, hogy a huguenottáknak nem volt idejük arra, hogy a templomok építésénél művészetre még gondoljanak is. Templomaiknak egyszerűsége némileg vallásuk szigorúságának symboluma. Hozzá tette, hogy szerinte a protestáns templomoknak Franciaországban még sem kellene annyira eszaposzoknak lenniök. Nem azt ajánlja, hogy oly izléstelen ékítéseket alkalmazzanak, milyeneket sok kath. templomban találhatni, de jó izlésű, egyszerű diszítést alkalmazhatnának a menyezeten. A mi magát a cultust illeti, azt kívánja, hogy tartsák meg azt eddigi egyszerűségében, csakhogy az énekre fordítsanak nagyobb gondot, s a régi dallamok mellé vegyenek fel újabbakat.

E felolvasás nagyon érdekelte az egyháziakból és világiakból álló közönséget. Az értekezlet alkalmából istentiszteletet is tartottak.